



Ніна Федорівна Федорова,
кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник відділу моніторингу обдарованості дітей та молоді Інституту обдарованої дитини НАПН України,
м. Київ

УДК 351.851:352:378:37.014



Альона Василівна Малиношевська,
кандидат педагогічних наук,
в.о. вченого секретаря
Інституту обдарованої дитини НАПН України,
м. Київ

ПЕДАГОГІЧНЕ СПІЛКУВАННЯ ПІД ЧАС НАВЧАННЯ ОБДАРОВАНОЇ ОСОБИСТОСТІ

Автори статті досліджують проблеми педагогічного спілкування вчителя, який навчає обдаровану особистість, а саме суб'єкта, який володіє комунікативними та іншими професійними якостями.

Ключові слова: педагогічне спілкування, комунікативність, суб'єкти навчального процесу, функціонально-рольове і особистісно орієнтоване спілкування.

В статтє автори исследують проблему педагогического общения учителя, который обучает одаренную молодежь, а именно субъекта, который владеет коммуникативными и другими профессиональными качествами.

Ключевые слова: педагогическое общение, коммуникативность, субъекты образовательного процесса, функционально-ролевое и личностно ориентированное общение.

In this article the authors try to pay attention to the problem of pedagogical communication of teacher, who trains gifted young people. The problem is in the person of teacher, in his communicative and other professional qualities.

Key words: pedagogical communication, communicativeness, subjects of educational process, functional and-role, and personally oriented communication.

*Хто реформує освіту,
той реформує суспільство*
Янош Корчак

Можна побудувати чудові навчальні заклади, створити небачені навчальні кабінети, оснастити їх сучасною технікою, надрукувати нові підручники, однак, якщо там не будуть працювати творчі вчителі ми не отримаємо кваліфікованих і грамотних майбутніх спеціалістів. Головною фігурою в освіті (від дошкільників до дорослих учнів) є вихователь, учитель, педагог і науково-педагогічний працівник.

Педагогічна професія є досить давньою. Досвід свідчить про те, що творчість починається лише тоді, коли суб'єкт освітнього процесу має якості, властиві особистості, яка обрала професію *навчати*.

Важливою якістю того, хто навчає, є вміння організувати взаємодію з суб'єктами навчання, незалежно від віку (дошкільний, шкільний чи дорослі). Складни-

ком людського буття є спілкування, що наявне в усіх видах людської діяльності. Однак такі професії, як вихователь, учитель, науково-педагогічний працівник лікар тощо, залежать від фактора, що супроводжує діяльність і переходить до категорії професійно значущої. У цьому випадку спілкування постає не як форма людської взаємодії, а як *функціональна* категорія [4].

Спілкування – це важлива умова об'єднання людей для будь-якої спільної діяльності. У спілкуванні людина, з одного боку, виявляє, розкриває для себе та інших психічні якості, а з іншого – розкриває та формує їх. Під час спілкування особистість засвоює загальнолюдський досвід, історично сформовані суспільні норми, цінності, знання і способи діяльності, формуючи себе як особистість і суб'єкта діяльності.



Поняття «спілкування» є досить широким і містить різні аспекти. У Психологічному словнику поняття «спілкування» сформульовано так: це, *по-перше*, складний, багатоплановий процес встановлення і розвитку контактів між людьми, що виникає залежно від потреб і спільної діяльності та містить обмін інформацією, сприймання і розуміння іншого; *по-друге*, це взаємодія суб'єктів через знакові засоби, викликана потребами спільної діяльності та спрямована на значущі зміни стану, поведінки партнера [8]. В Українському педагогічному енциклопедичному словнику С. Гончаренка спілкування визначено як «...складна взаємодія людей, що передбачає обмін думками, почуттями, переживаннями, способами поведінки, звичками, а також задовольняються потреби особистості, співчутті, дружбі, незалежності тощо. Спілкування – це необхідна умова формування, існування і розвитку особистості. Існують різні форми спілкування: *безпосереднє* та *формальне, парне* та *групове* тощо». Там сам обґрунтовано педагогічне спілкування як «...форма освітньої взаємодії, співробітництва учителів та учнів, астально-ретіальна особистісно і соціально зорієнтована взаємодія..., що реалізує одночасно комунікативну, перцептивну та інтерактивну функції, використовуючи комплекс вербальних, зображувальних символічних і кінетичних засобів. ...Спілкування за функціями є контактним, дистанційним, інформаційним, спонукальним, координаційним, що встановлює відношення взаємодії всіх суб'єктів процесу. Для нього характерними є подвійна спрямованість, поліінформативність, високий ступінь репрезентативності» [3]. Визначають такі цілі спілкування:

– *контактну* – встановлення контакту як стану готовності учасників освітнього процесу до сприйняття, передачі інформації та підтримки взаємозв'язку у формі постійної взаємоорієнтованості;

– *інформаційну* – обмін повідомленнями, думками, задумами, рішеннями тощо;

– *збуджувальну* – стимуляція активності партнера зі спілкування, що спрямовує його на виконання певних дій;

– *координувальну* – взаємне орієнтування та узгодження дій під час організації сумісної діяльності;

– *розуміння* – осягнення смислу інформації, намірів, установок, переживань партнера зі спілкування;

– *емоційну* – збудження у партнерів зі спілкування необхідних емоційних переживань; зміни власних переживань і станів;

– *встановлення відносин* – усвідомлення власного місця в системі ділових, міжособистісних та інших зв'язків спільноти;

– *вплив* – зміна стану партнера, його манера обміну інформацією з людьми, наміри, думки тощо [9].

Мета педагогічного спілкування полягає в передачі як професійних знань, вмій та навичок від учителя до суб'єкта навчання, так і обмін досвідом.

Предметом педагогічного спілкування є два суб'єкта: *вчитель* та *учень*. Учителю – навчати, виховувати

і розвивати, а учень – отримувати інформацію, у нього формуються якості: навчатися, самонавчатися, слухати, аналізувати, виділяти головне з масиву інформації, яку він отримує, тощо. Можемо стверджувати, що учень є предметом виховання. Проблеми виховання та навчання нерозривно пов'язані, оскільки процеси спрямовані на людину, як ціле. Ці взаємодії здійснюються через спілкування. Ще Платон писав «...важливым у навчанні ми визнаємо належне виховання».

На сучасному етапі основним принципом педагогічного спілкування є суб'єкт-суб'єктний характер, що полягає в рівності позицій, гуманістичній настанові, активності суб'єктів освітнього процесу, взаємопроникненні у світ почуттів і переживань, готовності сприйняття співрозмовника [1].

Залежно від реалізації принципу взаємодії спілкування постає як *функціонально-рольове* та *особистісно орієнтоване*.

Функціонально-рольове спілкування між учасниками освітнього процесу є діловим, стандартизованим, обмеженим вимогами рольової позиції. Його головна мета полягає в тому, щоб забезпечити виконання певних дій, під час яких не виявляється особисте ставлення вчителя до дорослого суб'єкта навчання.

Особистісно орієнтоване спілкування вчителя передбачає виконання нормативно заданих функцій з виявом особистого ставлення, почуттів. Головна мета – складна психологічна взаємодія. Щодо особистості Софія Русова писала: «індивідуалізм є тим головним фактором, що творить соціальний прогрес, знаходить шлях до розвитку нових форм життя» [7]. Особистісно орієнтована освіта є не формуванням і, навіть, не вихованням, а процесом знаходження, підтримки і розвитку людини в людині, а також розвитку в неї механізму самореалізації, саморозвитку, адаптації, саморегуляції, самозахисту тощо, необхідних для становлення самобутнього особистісного образу та діалогічного, безпечного засобу взаємодії з людьми, природою, культурою, цивілізацією.

Вищою цінністю педагогічного спілкування є індивідуальність учителя і дорослого суб'єкта навчання, який має власні погляди, почуття, ставлення до оточуючих і природи. У зв'язку з цим провідним принципом педагогічного спілкування може бути прийнято *імператив* Е. Канта: завжди ставитися до себе і суб'єктів навчання, як до мети спілкування, результатом якої є відношення до особистості. Це відношення під час спілкування є вираженням честі та гідності суб'єктів спілкування.

Характерною рисою педагогічного спілкування постають *комунікативні здібності* вчителя. До комунікативних здібностей зараховуємо ті, що забезпечують міжособистісне та ділове спілкування в освітньому процесі, а саме [4]:

– *товариськість* – здібність швидко вступати в контакт, орієнтуватися в ситуаціях спілкування та реагувати на дії партнерів зі спілкування;

– *поділ уваги* – здібність учителя передбачити, що відбувається довкола, виконувати одночасно



декілька видів діяльності (повідомляти матеріал, отримувати зворотний зв'язок, про те, як сприймають учні, тримати в полі зору кожного з них тощо);

- *емпатія* – здібність до співчуття, емоційні розуміння, що виникають в результаті усвідомлення та переживань за іншу особу. Емпатія часто виникає за результатами *емоційної ідентифікації* – здібність учителя відчувати та співпереживати іншому як собі. Учителю важливо пригадувати стани і проблеми, які він відчував і переживав у дитинстві в ролі учня;

- *перцептивні здібності* допомагають відчувати та визначати емоційний стан учня за зовнішнім виглядом, жестом, мімікою, рухами. Перцептивні здібності вчителя пов'язані з розвинутою педагогічною спостережливістю та зіркістю, вмінням уловлювати неусвідомлені іншими миттєві реакції та «прочитати» їх;

- *експресивні здібності* виявляються у самовираженні, адекватній передачі під час спілкування власного емоційного стану. Впливаючи на учнів словом, жестом, мімікою учитель має виражати за допомогою мови або інших невербальних засобів власне ставлення до того, про що говорить.

Іншою рисою педагогічного спілкування є *організаторські здібності*, що забезпечують ефективність організації освітньої та позаосвітньої професійної діяльності, управління їх взаємодією в освітньому процесі. Ці здібності пов'язані з іншими (передусім, *комунікативними*) та виявляються через [там само]:

- *організаторські почуття* – здібність враховувати психологічні здібності учня, класу під час побудови педагогічної взаємодії, бачити організаторські можливості інших;

- *здібність вести за собою*, створювати мотивацію до діяльності, зацікавлювати учнів її перспективою;

- *здібності «заряджати» та заряджати інших власною енергією*, що залежить від емоційного потенціалу вчителя, його захоплення педагогічною діяльністю;

- *готовності до організаторської діяльності*, що залежить від внутрішньої активності особистості вчителя, основою якої є її нейродинамічні та психофізіологічні особливості (властивості темпераменту), а також набуті в процесі розвитку якості: *ініціативність, самостійність, впевненість в собі*. Учителям, схильним до виконання виконавської діяльності, необхідно розвивати ці якості та властивості.

Педагогічні здібності взаємопов'язані та утворюють єдину систему, тому розвиток кожної з них залежить від розвитку інших.

Педагогічне спілкування, що реалізується під час рольової педагогічної дії, завжди цілеспрямоване і постає засобом розв'язання навчальних задач, ініціатором, організатором і головною керівною ланкою якого є вчитель.

У процесі спілкування з дорослим суб'єктом навчання необхідно враховувати ті аспекти педагогічного спілкування, які стосуються інтересів того, кого навчають. Учитель має зберігати контакти, підтримувати віру в сили учнів, допомагати переборювати перешкоди у спілкуванні без втрати самоповаги і

зниження самооцінювання. Дорослі суб'єкти навчання мають достатній рівень соціальної зрілості та здатні прийняти на себе частку відповідальності, а також вони менше схильні до емоційного травмування.

Дистанція між учителем і дорослим суб'єктом навчання призводить до того, що суб'єкт навчання не завжди може звернутися до вчителя за роз'ясненням, приховує власне незрозуміння. Близька дистанція, неформальні відносини можуть викликати у дорослого суб'єкта навчання ілюзію необов'язковості, небажання глибоко засвоювати навчальний матеріал. Конфліктні відносини можуть призвести до ігнорування справедливих вимог. Необ'єктивність учителя, неадекватно занижена оцінка здібностей і знань дорослого суб'єкта навчання, безтактність у спілкуванні можуть викликати конфлікти. Тому вчитель передусім повинен мати комунікативні якості, що набувають у його діяльності професійної значущості.

Професійно-педагогічне спілкування вчителя залежить від рівня сформованості його комунікативної культури. Природною основою комунікативної культури є комунікабельність особистості.

Так, В. Кан-Калик характеризує комунікабельність як явище багатопланове, що поєднує компоненти, серед яких важливе місце посідають: *комунікабельність, соціальна спорідненість, альтруїстичні тенденції*.

Отже, компонентами професійно-педагогічної комунікабельності вчителя є:

- *наявність стійкої потреби* в систематичному спілкуванні в різних сферах;

- *взаємодія* загальнолюдських і професійних показників комунікативності;

- *емоційне задоволення* на всіх етапах спілкування;

- *наявність здібностей* до здійснення педагогічної комунікації;

- *наявність комунікативних навичок та вмій* [2].

Позитивною якістю вчителя є його професіоналізм або професійна компетентність, а успіх полягає у високій інформованості, що реалізується через хорошу, яскраву, зрозумілу мову. Співвідношення між інформативними частинами повідомлення та ілюстраціями до них залежить від аудиторії. Аудиторія з високим розвитком отримає задоволення від однієї інформації, викладеної індуктивним способом, у менш розвинутої аудиторії доцільно інформаційні послання перемежовувати з ілюстраціями, поясненнями, порівняннями. Досягти ефективної взаємодії між учасниками освітнього процесу зможе лише творчий педагог.

Творчий учитель має відчувати межу, за якою науковий виклад матеріалу стає науково-популярним, а зрозуміле пояснення – банальними істинами. Для такої аудиторії, як дорослі суб'єкти навчання будувати виклад матеріалу зі вступу, основної частини і висновку. Для першої та третьої частин необхідно використовувати емоційні приклади, повідомлення, щоб мотивувати аудиторію на освітню діяльність, забезпечити дружні контакти з нею.



Професіоналізм і компетентність учителя – це потужний рушій перебудови суспільства, що має першорядну значущість для системи освіти. В ній мають працювати вчителі, які наділені:

- *широкою освіченістю, високою культурою, багатим духовним світом, інтелігентністю;*
- *поглибленим знанням власної професії в поєднанні з методичною майстерністю, що дає змогу обрати оптимальні комплекси методів;*
- *здібність співпереживати, розуміти особливості розвитку суб'єктів навчання, їх внутрішній світ і мотиви поведінки;*
- *наукове, діалектичне мислення;*
- *готовність до самоосвіти, поповнення знань із різних галузей науки;*
- *творчу фантазію та уяву;*
- *комунікативні здібності;*
- *приходити на допомогу тому, кого навчає (незалежно від віку).*

Окрім цього, Д. Карнегі постійно наголошував на необхідності ретельної підготовки вчителя до *публічної промови*. Талант імпровізатора властивий не всім. Тому успіх полягає в ретельній підготовці матеріалу, добору цікавих фактів, їх логіці тощо.

Ще однією головною якістю вчителя має бути *митецький комунікатор*, тобто володіння жестами, інтонацією, мімікою тощо. Складниками цього є вміння керувати собою, власною увагою і увагою до суб'єкта навчання, здатність за зовнішніми ознаками поведінки визначати його душевний стан, почуття темпу і ритму в педагогічних діях тощо. Набуття вчителю цих якостей необхідно довготривалі заняття. Ці якості можна розподілити на дві групи: *перша* пов'язана зі вмінням учителя керувати власною поведінкою, а *друга* – з умінням впливати на особистість за тонутом м'язів.

Існують також характернологічні характеристики вчителя, серед яких: *дидактичні* (чіткість), *організаторські* (зрілість), *комунікативні* (правильні відношення), *перцептивні* (проникнення у світ суб'єкта навчання), *сугестивні* (вміння навіювати), *науково-пізнавальні* та *академічні*.

Дидактичні характеристики містять основу вмінь викласти доступно, цікаво, чітко й ясно матеріал (рис. 1).

Організаторські характеристики – це точність, акуратність, дисциплінованість, відповідальність, зібраність.

Перцептивні характеристики надають можливість проникнути у внутрішній світ суб'єкта навчання.

Сугестивні характеристики передбачає за допомогою твердого вольового слова добиватися результатів – здібність навіювання.

Науково-пізнавальні та *академічні* – здібність оволодівати інформацією.

Так, В. Сухомлинський казав: «...не допустити похмурості, перебільшення чужих пороків, звертатися до гумору, бути оптимістом, дружелюбом» [5]. Тому у вчителя має бути правильно поставлений голос, рухливі м'язи та тіло, він має бути фізично і психологічно розкріпачений. Від голосу залежить якість взаємодії, міміки – сприйняття інформації, пластика формує відношення, фізичне і психологічне розкріпачення дає відсутність страху, а вільне володіння словом – рівновагу.

Забезпечення правильного стилю спілкування вчителя, вияв педагогічного такту і техніки потребують розвинених комунікативних умінь, до яких О. Леонтьєв зараховує:

- опанування соціальною перцепцією;
- розуміння *особистості суб'єкта* навчання за зовнішніми ознаками;
- уміння «*подавати себе*» під час спілкування;
- уміння оптимально *будувати власну мову* [4].

Ефективність спілкування між суб'єктами освітнього процесу значно залежить від стилю спілкування (характерного способу встановлення і розвитку контактів).

Поняття «стиль» спілкування – це відносно стійкий комплекс характерних і повторювальних рис людини, що виявляються в її мисленні, поведінці, спілкуванні тощо [8]. Поширеним є *авторитарний*, *демократичний* і *суперечливий* стилі. Для *авторитарного* стилю характерним є ігнорування думки партнера та нав'язування власних поглядів. *Демократичний* стиль пов'язаний із застосуванням таких засобів спілкування, що викликають у співрозмовника позитивне ставлення до інформації. *Суперечливий* стиль – це

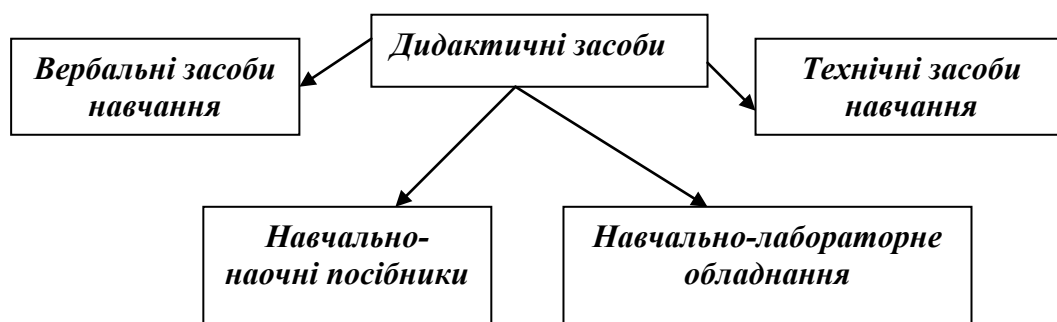


Рис. 1. Дидактичні засоби



нестійка тактика спілкування, що містить елементи різних стилів. Суспільна практика засвідчує, що більшого впливу на співрозмовника досягають за демократичного стилю спілкування і з дорослим суб'єктом навчання [9].

Дослідження педагогічних здібностей дає змогу назвати провідні здібності особистості вчителя, серед яких *комунакативність, перцептивність, динамізм особистості, емоційна стійкість, креативність*.

Важливі для педагогічної діяльності здібності пов'язано з процесом ефективного спілкування, тому провідною постає *комунакативна здібність спілкування*.

Викладання є не лише мистецтвом думати і говорити. Це також мистецтво слухати і розуміти. Причому, слухати – це не просто мовчати і не перебивати, адже *«мовчати – вміння, слухати – мистецтво!»* Педагогічне спілкування з дорослим суб'єктом навчання має бути радісним процесом взаємодії. Складниками оптимального спілкування є: по-перше, високий авторитет вчителя, критерієм якого є повага до суб'єкта навчання; по-друге, володіння психікою та прийомами спілкування; по-третє, набутий досвід, який використовують у повсякденній педагогічній діяльності.

Отже, вчителю, який працює з дорослим суб'єктом навчання, необхідно прагнути органічно поєднати всі засоби комунакативної виразності. У подальших публікаціях необхідно детально розкрити динамізм особистості, емоційну стійкість та креативність учителя.

Використані літературні джерела

1. *Бутенко Н. Ю.* Комунакативні процеси у навчанні : підручник / Н. Ю. Бутенко. – Вид. 2-ге. – Київ : КНЕУ, 2006. – 384 с.
2. *Кан-Калик В. А.* Педагогическое творчество / В. А. Кан-Калик, Н. Д. Никандров. – М. : Педагогика, 1990. – 144 с.
3. *Леонтьев А. А.* Педагогическое общение / А. А. Леонтьев. – М., 1989. – С. 34.
4. *Петровская А. А.* Компетентность в общении. Социально-психологический тренинг / А. А. Петровская. – М., 1989. – С. 188.
5. *Педагогічна майстерність* / за ред. І. А. Зязюна. – Київ : Вища школа, 1997. – С. 227.
6. *Сухомилинський А. В.* Сто советов учителю А. В. Сухомилинский. – Т. 2.
7. *Русова С.* Нова школа соціального виховання / С. Русова // Український освітній журнал. – 1994. – № 1. – С. 14–15.
8. *Психология. Словарь.* – М., 1990. – С. 244.

9. *Бондарчук Є. І.* Основи психології і педагогіки : курс лекцій / Є. І. Бондарчук, Л. І. Бондарчук. – 3-є вид. стереотип. – Київ : МАУП, 2002. – 168 с.

10. *Степанов О. М.* Основи психології і педагогіки : посібник / О. М. Степанова, М. М. Фібула. – Київ : Академвидав, 2003. – 502 с.

11. *Гончаренко С. У.* Український педагогічний енциклопедичний словник / С. У. Гончаренко. – Вид. 2-ге, доповн. – Рівне: Волинські обереги, 2011. – 552 с.

12. *Никитина Н. Н.* Введение в педагогическую деятельность: теория и практика : учеб. пособие для студ. высш. учеб. заведений / Н. Н. Никитина, Н. В. Кислинская. – Изд. 2-е, испр. – М. : Академия, 2006. – 224 с.

Bibliography

1. *Butenko N. Yu.* Komunikatyvni protsesy u navchanni : pidruchnyk / N. Yu. Butenko. – Vyd. 2-he. – Kyiv : KNEU, 2006. – 384 s.
2. *Kan-Kalyk V. A.* Pedagogicheskoe tvorchestvo / V. A. Kan-Kalyk, N. D. Nykandrov. – M. : Pedagogika, 1990. – 144 s.
3. *Leontev A. A.* Pedagogicheskoe obshchenye / A. A. Leontev. – M., 1989. – S. 34.
4. *Petrovskaia A. A.* Kompetentnost v obshcheny. Sotsialno-psykholohycheskyi treninh / A. A. Petrovskaia. – M., 1989. – S. 188.
5. *Pedahohichna maisternist* / za red. I. A. Ziazyna. – Kyiv : Vyshcha shkola, 1997. – S. 227.
6. *Sukhomlynskyi A. V.* Sto sovetov uchyteliu A. V. Sukhomlynskyi. – T. 2.
7. *Rusova S.* Nova shkola sotsialnoho vykhovannia / S. Rusova // Ukrainyskyi osvittii zhurnal. – 1994. – № 1. – S. 14–15.
8. *Psykhohohyia. Slovar.* – M., 1990. – S. 244.
9. *Bondarchuk Ye. I.* Osnovy psykhohohii i pedahohiky : kurs lektsii / Ye. I. Bondarchuk, L. I. Bondarchuk. – 3-ye vyd. stereotyp. – Kyiv : MAUP, 2002. – 168 s.
10. *Stepanov O. M.* Osnovy psykhohohii i pedahohiky : posibnyk / O. M. Stepanova, M. M. Fibula. – Kyiv : Akademvydav, 2003. – 502 s.
11. *Honcharenko S. U.* Ukrainyskyi pedahohichnyi entsyklopedychnyi slovnyk / S. U. Honcharenko. – Vyd. 2-he, dopovn. – Rivne: Volynski oberehy, 2011. – 552 s.
12. *Nykytyna N. N.* Vvedenye v pedahohycheskuui diialtelnost: teoriya y praktyka : ucheb. posobyie dlia stud. vyssh. ucheb. zavedenyi / N. N. Nykytyna, N. V. Kyslynskaia. – Yzd. 2-e, yspr. – M. : Akademyia, 2006. – 224 s.